

LUKÁCS LÁSZLÓ

A KARÁCSONYFA ERDÉLYBEN, MOLDVÁBAN ÉS BUKOVINÁBAN

Erdélyben a szász városok közül Nagyszebenből 1827-ből, Brassóból 1828-ból értesülünk az első karácsonyfáról polgári környezetből. Szabó T. Attila említette az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárb*an, hogy a karácsonyfa-állítás szokása Erdélyben csak a 19. század második felében kezdett német hatásra terjedezni, és igazában csak a 20. században vált általánossá (Szabó T. 1993: 173). A 19. század közepén a szász evangélikus templomokban és iskolákban is megjelent. Utóbbiak hatására a szász falvakban, a családi otthonokban is elterjedt. Nagykapuson (Nagy-Küküllő m.) 1837-ben még a templomban állítottak karácsonyfát. Keresztényfalván (Brassó m.) 1889-ben az iskolások műsorukat a templomi karácsonyfa mellett adták elő. Wlislöcki Henrik az erdélyi szászok néphitéről és népszokásairól 1893-ban megjelent könyvében írta: a városi karácsonyfa csak a legújabb időkben kezdett a vidéki lakosság körében gyökeret verni (Wlislöcki 1893: 51). A 20. század elején, de különösen az első világháború után már általánosan elterjedt a falusi szász családok körében (Pozsony 1997: 238–239). Terjedése, egyszerű, díszítetlen formája Beszterce-Naszód megyében még az 1930-as években is tetten érhető, ahogy erről a *Kronstädter Zeitung* 1934-es karácsonyi száma Jádról (Jaad) beszámolt: „Legfeljebb itt-ott kap a kicsi, még nem iskolás gyermek városi példára fácskát, de ez legtöbbször gyertya és cukorkák nélküli. Jád, mint a többi Beszterce-Naszód megyei község, napjainkig megtartotta, hogy a karácsonyt, ahogy korábban más helyeken is szokásos volt, fenyőfa nélkül ünnepelje, és a szentestét nem családi-, hanem közösségi ünnepként tartsa meg.” (Lauffer 1934: 238) Erdélyben a karácsonyfa (és az adventi koszorú) elterjedésénél Pozsony Ferenc a közvetlen szász hatást hangsúlyozza lokális szinten: „A szászok szomszédságában vagy a Királyföldön belül fekvő lutheránus magyar falvakban viszonylag korábban jelent meg és terjedt el a karácsonyfa. [...] A karácsonyi ünnepkör esetében sem kérdőjelezhető meg a közvetlen szász hatás például a karácsonyfa-állítás, valamint az adventi koszorú meghonosításában. Ezek a hatásmechanizmusok itt Erdélyben elsősorban lokális szinten működtek. Másodsorban a polgárosodást kísérő jelenségek olyan hatóerőkként működtek, melyek a párhuzamos elterjedé-

süket dokumentálják. Itt különösen az egyház, az iskola és a kereskedelem hatását említhetjük.” (Pozsony 1998: 232.) Oltszakadátón (Szeben m., Săcădate) Vámszer Géza gyűjtése szerint: „Régebbi szokás (1870-ben már megvolt), hogy egy nagy, feldíszített karácsonyfát állítanak fel az iskolában. A jelenlevők énekelnek s a káplán – ma a lelkész – közben ajándékokat osztogat a gyermekeknek, többnyire könyveket és taneszközöket. Az utolsó években a nagy fát a templomban állították fel, s már egyes családok is díszítenek maguknak otthon karácsonyfát, mint a városiak.” (Vámszer 1940: 119–120) Kolozsváron az 1870-es évek elején a baptista Rottmayer János (1818–1901) a skót Nemzeti Bibliatársulat erdélyi lerakátának vezetője állított a vasárnapi iskola karácsonyi ünnepségén karácsonyfát (Bretz 1938: 331; Bányai 1966: 26–27; Szigeti 2007: 301–310).

Ugyanakkor Gazda Enikő levéltári kutatásai bizonyítják, hogy a karácsonyfa meghonosításában, terjesztésében az erdélyi magyar nemesi családok is szerepet játszottak. Szentiványiné Zathureczky Mária leveléből arról értesültünk, hogy a Mikes család Zabolán (Háromszék m., Zăbala) 1873-ban karácsonyfát állított kastélyában, a karácsonyfa ünnepélyre a környék nemesi családjait is meghívta: „Gizáék karátson estére G.[róf] Mikesékni voltak híva, keden estére jötek Imetsfalvára, szerdán estére mentek Zabolára, igen czifra karátson fa volt. De a töbi hivat vendégek elmaradtak, csak a Gyárfás ház és Gizáék voltak. Sényi nagyba köhögöt, alig tudot elmenni. Mikesné öszes családja képeit adta Kabinet fényképhe Gizának, Bertának egy szép brotot, a Gyárfás lányok fekete sejem ruhákat fülbe valokat masnikat kaptak. Jol telt az estéjek.” (Gazda 2014)

A 19. század végéről két karácsonyfát ábrázoló fénykép található a Székely Nemzeti Múzeum fotótárában. Mindkettő Gere István sepsiszentgyörgyi fényképész felvétele, gyermekeit örökítette meg a karácsonyfával. Gazda Enikő leírása szerint: „Az egyik képen a karácsonyfa alatt Gere Lujza, a fényképész kislánya áll... Elsősorban sütemények (mézeskalácsok), diók, almák kerültek a fenyőre, de papírból fűzött lánc, színes szalag, bádóg zászló, porcelán angyalka és csillogó díszgömb is látható már a fán. Gere Lujza ajándékai között ott látható a játék babakocsi babával, a bádóg tűzhely, a fonott kiskosár és a bárány. A másik képen Gere Jenő és Lujza látható, Jenő ajándékai közt a hintaló, a kisdob és a huszárcsákó figyelhető meg.” (Gazda 2014) Mivel Gere István a 19. század utolsó évtizedében Bukarestben a román királyi udvar fényképésze volt, ezért Gazda Enikő feltételezi, hogy a karácsonyfa családi állításának szokásával talán ott ismerkedhetett meg. Feltételezése helyességét megerősíti, hogy az első román király, I. Károly (1866-tól fejedelem, majd 1881–1914 között király) a Hohenzollern–Sigmaringen-házból, a karácsonyfa korai elterjedésének törzsterületéről, a württembergi Sigmaringenből került Bukarestbe, ahova a karácsonyfa-állítás szokását biztosan magával hozta. Gere István Bukarestből a 19. század végén került Sepsiszentgyörgyre, és nyitotta meg Olt utcai műtermét, ahol a karácsonyfás képek készültek. Mindkét felvételnél villanófényt használt.

Gunda Béláné Sándor Évát, akinek édesapja a kolozsvári Református Gimnázium tanára volt, kértem, hogy idézze fel karácsonyfáit az 1930-as évekből. Kérésemre Gunda Béláné, Debrecenben, 2006. augusztus 8-án kelt levelében ezt írta: „A frissen vágott fenyőfákat a főtéren a Szt. Mihály templom körül árulták és vásárolták. Mintegy odaát két karácsony volt, egy »magyar« és az ortodox, a fákat karácsony után újra árulták a románoknak. Az ajándékokat és a karácsonyfát az »angyal« hozta, és vízkeresztkor vitte el. Csak piros papírba csomagolt szaloncukrot és piros kis üveggömböket raktunk rá. Ez csak a mi szokásunk volt. Máshol mézes apróságokkal és más bővli tárgyakkal díszítették. Arról is hallottam, hogy a katolikusok a megvett kis nyers fákat a templom előterében az atyával megáldatták. A fát otthon a szoba sarkába állították, nehogy az angyalon kívül egy rossz szellem elrabolhassa.”

Vadasdról (Maros-Torda m., Vădaș) Székely Ferenc könyvében olvashatjuk: „A karácsonyfa-állítás kb. a 20–30-as évektől szokásos, de csak a gazdagabb családoknál. Csak jóval később kezdett általánossá válni. 1948 után, az erdők államosítását követően szigorú tilalom (borsos büntetés) óvta a fenyőfák erre a célra történő kivágását és forgalmazását, de lehetett üzletekben, *lerakatokban* vásárolni *télifákat*.” (Székely 1999: 20.) Makfalván (Maros-Torda m., Ghindari) először egy Donáth nevű gyógyszerész házában állítottak karácsonyfát az 1920-as években. Havadon (Maros-Torda m., Neaua) is az 1920-as években jelent meg néhány házban, de a 30-as években vált általánossá. Azóta nem hiányozhat egyetlen kisgyermekes család házából sem. Először december 24-én, *karácsony szombatján* este gyújtják meg rajta a gyertyákat, csillagszórókat, a gyermekek ekkor kapják meg a karácsonyi ajándékot, az *angyalfiát*. Havadon a karácsonyfa többnyire vízkeresztig marad a házban, néhol még tovább is, akkor leszedik a díszeit, az üres fát pedig az udvar vagy a ház előtti virágoskert sarkába, a hóba szúrják. Csak akkor dobják a szemétdombra, ha tűlevele lehullott, elszáradt (Nagy 2000: 325–326). Mezőcsáváson (Maros-Torda m., Ceuașu de Câmpie) a második világháború előtt nem volt karácsonyfa, 1940 után terjedt. Demeter Éva néprajzkutató (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy) 2005. január 26-án kelt levelében Maros-Torda megyéből a karácsonyfával kapcsolatos újításról, motorizációról mint egyedi esetről értesített: „Nyárászeredában egy magyartanárnőnél láttam olyan karácsonyfát, amelyet biciklikerekre rögzítettek, és egy motor lassan, egyenletesen forgatta körbe. Azt viszont nem tudom, hogy kinek az ötlete volt ez, és hogy mikortól kezdték forgatni a karácsonyfát.” Zilahy Lajos (1891–1974) *A gyermek és a tűz* című karácsonyi novellájában polgári környezetből, Pestről írta le a forgó karácsonyfatalpat, amely zenélt is: „A harmadik szobában állt a karácsonyfa. Szép nagy fa volt, a padlótól majdnem a mennyezetig ért. Talpazata drága szerkezet, amely nagypapa házából, a padlásról került ide. A talpazatban édenszavú zenélőóra volt elrejtve, sőt ez a csodálatos szerkezet, ha felhúzták, lassan, ünnepélyesen forgatta az egész fát.” (Zilahy é. n.: 96) Szabédon (Maros-Torda m., Săbed) úgy emlékeztek, hogy a 20. század elején még nem állítottak karácsonyfát. Szilágyerkeden (Szilágy m., Archid) és Magyardécsén (Szolnok-Doboka m., Cireșoia) az 1930-as években a jobb módú házakban már megjelent a karácsonyfa (Makkai–Nagy 1993: 152, 175, 184, 227, 271, 290). Hasonló eredményre jutott a karácsonyfa sóvidéki elterjedésével és időrendjével kapcsolatban Barabás László: „Sóvidéken a századfordulón és századunk első évtizedeiben még csak szórványosan állítottak karácsonyfát. Városi és polgári hatásra terjedt el, először a falusi jegyzők, tanítók, kereskedők, majd a *jobb módú gazdák* körében (Korond, Parajd, Szováta). A szegényebb családoknak a két világháború között nem volt karácsonyfája. Sóváradon egyszerű fenyőoldalág jelképezte a karácsonyfát, de nem volt feldíszítve. Általános elterjedtségűvé csak az elmúlt félszázadban vált.” (Barabás 1998: 124) Karácsonyfának való fenyőt a Kis-Küküllő forrásvidékének erdeiben vágta a fuvarosok, erdei munkások. Ők látták el egy-másfél méter magas karácsonyfákkal a szomszédságot. Gyermekeik ritkábban a hetipiacon is árulták. Sóvidéken a karácsonyfát és az ajándékot az *angyal hozza*. A szoba sarkában felállított fenyőfát saját készítésű édességekkel, süteményekkel díszítették: „Dióból és cukorból főztünk a karácsonyfára való cukrot. Sütöttünk tésztát, formákkal kivágtuk, s a tésztafigurákat a fára tettük.” (Sóvárad) Alma, dió, keksz, pogácsa is került a karácsonyfára: „Győszível szaggattuk ki a tésztát, megsüttük, s a kicsi pogácsákat feltettük a fára.” (Atyha) Ugyanitt csörögével és kakassal (pattogatott kukoricával) is díszítették. Egyes családoknál szalagokat, a katolikusoknál gyertyákat is tettek rá (Barabás 1998: 124–125).

Korondon (Corund) Tófalvi (Erdész) István visszaemlékezése szerint a karácsonyfa divatja az 1920-as években kezdődött, értelmiség, hivatalnok és kereskedő családoknál.

Többek között náluk is, mivel édesapja *erdőmester* volt. Az 1940-es évektől vált általánosá (István 1994: 247).

Nagy Olga elbeszélője, György Zsuzsanna kolozsi (Kolozs m., Cojocna) asszony a régi karácsonyok felelevenítése során a karácsonyfára is kitért: „Örvendtek, hogy estére megjelen az angyal. Nem volt akkora karácsonyfa, mint amilyen a mai házakban, a városi blokkokban, hogy a földtől a plafonig. Honnét, honnét nem, az uram összeszedett vagy hat-nyolc fenyőgallyat, egy fára rádrótozta a fenyőgallyakat, még a végén én is azt hittem, hogy igazi karácsonyfa. Annak előtte való napokban olyan magamfőzte szaloncukrot csináltam, selyempapírt vettem, megvagdostam a szélit, belecsmagoltam a cukrot, s úgy tettem a fára. Megaranyoztam a diót, legyen aranydió is, hozott az uram mogyorót, piros almát, azokat is fölraggattuk a fára, ilyen volt az akkori karácsonyfa. Egyszerű viaszgyertyát aggattunk reája, csillagszóró eszünkbe se jutott.” (Nagy 1988: 79–80.)

A kalotaszegi Nyárszó (Kolozs m., Nearșova) karácsonyestéjéről Csete Balázs 1942-ben a kántálást és a karácsonyfát említette: „*Karácsony szombatjának* estéjén, a szent estén, a falu legényei valamelyik legénygazdánál gyülekeznek, cifraszűrben, s kántálni indulnak minden házhoz... Az ablakokban már színesen csillognak gyertyafényben a feldíszített karácsonyfák...” (Csete 1960: 123) Ravasz László (1882–1975) református püspök memoárjából tudjuk, hogy fél évszázaddal korábban Bánffyhunyon is hasonló módon, családjában karácsonyfával ünnepeltek: „Karon ülő lehettem, amikor átköltöztünk az iskola tőzsomszédságában Buzás János házába... A Buzás féle lakás emlékeibe szövődik bele a karácsonyi élmény... Volt karácsonyfánk, a szentestén szakadatlanul zengett az utcákon, nálunk is, a »kántálás« és a »rigmus«, a karácsonyi ének és a köszöntő vers. Jártak a betlehemesek.” (Ravasz 1992: 21–22)

Sütő András szülőfalujából, a Kolozs megyei Pusztakamarásról (Cămărașu) írta *Anyám könnyű álmat ígér* című könyvében: „A kántor úrnál a mennyezetig érő, gyönyörűen földíszített karácsonyfa elé állítottuk a betlehemes ládikót.” (Sütő 1972: 193) Ez 1939–42 között történt, amikor Sütő András gimnazistaként betlehemezett falujában (Faragó 1947: 18). Az 1950-es 60-as években leszegényített falujából ezt jegyezte fel: „A karácsonyfa: fonynyadt, félredült ágacska, sztaniolpapírral díszítve. »Csak ennyire futotta.« »A kis unokámért!«” (Sütő 1972: 195) Horváth István írói falurajzában említette az Alsó-Fehér megyei Magyarózdról (Ozd), hogy a karácsonyfát, az ajándékozást a családon belül nem ismerték (Horváth 1980: 127). Ugyancsak Alsó-Fehérből, Buzásbocsárdról (Bucerdea Grânoasă) említette az 1920-as születésű Kőműves Sára: „A karácsonyfát az angyal hozta, de nem volt minden háznál, esetleg a papnál, s a templomban. Az iskolában is csináltak karácsonyfát.” Kisküküllővárról (Cetatea de Baltă) hasonló módon emlékezett az 1931-ben született Solymossy Miklósné Bándi Anna: „Gyermekkoromban nem volt karácsonyfa. Lehet, hogy volt más helyeken, a tanultaknál, az uraknál. Nálunk, a földműveseknél, nem volt. Karácsonykor az angyal hozott valamit a cipőkbe, újévkor az aranyos csitkó. Most már nemigen emlegetik az aranyos csitkót. Hozta az angyal. Az angyal jön.” (Barabás 2000: 259) Torockón (Torda-Aranyos m., Rimetea) és Torockószentgyörgyön (Torda-Aranyos m., Colțești) a családok egy részénél napjainkban is az aranyos csitkó hozza a karácsonyi ajándékot, többségükben viszont az angyal. Az aranycsitkó mint újévi, karácsonyi ajándékhozó alakjának elterjedtsége szász–magyar interetnikus kapcsolatot sejtet (Barabás 2009: 101–102).

Homoródalmáson (Udvarhely m., Merești) a 20. század első évtizedében a gyermekeknek karácsonykor az aranycsitkó hozta az ajándékot (almát, diót, könnyen guruló játékot), a következő generáció számára már az angyal. Kríza Ildikó leírása szerint: „Homoródalmáson a 20. század elején nem volt szokás karácsonyfát állítani. Pontosítva az adatot 1906–7-ben falusi házakban ritkán állítottak karácsonyfát. Az új divat egyik képviselője

volt a helybeli tanító Kríza Sándor, aki maga hozta az erdőről a szoba díszét, a kicsi fenyőfát. A tanítók, papok, két-három gazda (köztük Gothárd Gyula unitárius gondnok) házában volt karácsonyfa. Az asztalra helyezték, vázába állították, amit földdel kitömtek, hogy fel ne forduljon. A fán jelképes színes papírból ollóval kivágott és hajtogatott díszek voltak. Emlékezetes dísz volt a cérnaszálra fűzött szalmaszál darabok láncolata, ami körülfonta a fát. Nem tettek a fára szalagot, sem almát, diót. Ez utóbbi kettő – alma és dió – volt a gyerekeknek szánt ajándék... A kicsiknek csak annyit mondtak a szülők, hogy az aranycsittkó küldte, vagy hozta. Az aranycsittkót nem lehetett látni... Volt, aki a nagy csöndben hallotta a csittkó patájának dobogását, sőt volt, akinek a ház ajtaját is megrúgta... Csak a rossz gyerekek házában rugdossa az ajtót.” (Kríza 2007: 55–56.)

Gyimesben néhány évtizede még az asszonyok süteményt sütöttek vajas tésztából, és figurákat formáztak tésztavágóval, ezzel díszítették a fenyőfát. Kockacukrot forró vassal átlukasztottak, felkötötték a fára. Almát, diót és különböző alakú cukrokat is tettek rá. „Nagy élmény volt nekünk gyerekeknek, hogy éjfélkor felköltöztek, akkor azt mondták, az angyal meghozta a karácsonyfát. Édesanyám letérdepeltem, és karácsonyi énekeket énekeltünk.” – emlékezett Fekete Rozália az 1930-as években Gyepécén megélt karácsonyaira. Ekkor a karácsonyfán kívül csak cukrot kaptak a gyerekek. A ruhákat abban az időben még az asszonyok otthon szőtték, varrták, nem kellett venni számukra. Később, az 1940-es évektől a gyerekek már ajándékot is kaptak: cipő, egy rend ruha, vagy játék várta őket a karácsonyfa alatt (Karácsony-Molnár 2003a: 97). Gyimesközépkolon (Csík m., Lunca de Jos) a pap a vízkeresztli házszentelés alkalmával nem csak az asztalra készített rózsafüzért, imakönyvet, hanem a karácsonyfát is megszenteli (Pócs 2008: 165). Két erdélyi értelmiségi: Szász Károly (1829–1905) dunamelléki református püspök és Koós Ferenc (1828–1905) bukaresti református lelkész visszaemlékezéseikben egybehangzóan állítják, hogy gyermekkorukban még nem állítottak karácsonyfát. Szász Károly Nagyenyeden, Koós Ferenc Magyarváradon (Maros-Torda m.) nőtt fel (Olosz 2003: 213–214). Szász Károly a *Vasárnapi Ujságban* 1896-ban megjelent *A régi s a mai karácsony-este* című cikkében írta: „Ezelőtt 50–60 évvel, legalább Erdélyben, még a városokban is – pl. Enyeden, a hol mi laktunk, még a művelt úri házakban sem volt híre, se hamva a mostani karácsonyfának... A karácsonyi mysterium-játék faluhelyt a vidéken talán ma is fentartja még magát, de már kiveszőben, s helyét mindenütt, még az egyszerűbb házakban is a karácsonyfa foglalta el, mely a gazdagabbak palotáiban, kastélyokban vakító fényvel pompáz.” (Szász 1896: 866.)

Friedrich Krauß észak-erdélyi szász tájszótára szerint a karácsonyfa (*kräsztböm*) feldíszített fenyőfa karácsonyeste a háznál vagy a templomban, csak 1900 körül, helyenként még később honosodott meg. A 20. század elején csak a templomban volt, a parasztházakban nem (Krauß 1986: 1510).

Az erdélyi szászok karácsonyfáját döntően Pozsony Ferenc kutatásaiból ismerjük. Az erdélyi szász polgárság a 19. század első felében német és osztrák példákat követve ismerte meg és honosította a karácsonyfát. Bár Nagyszebenben 1827-ben, Brassóban 1828-ban egy bevándorolt dán példájára állították az első karácsonyfát. Kicsiny méretű, gyertyás fenyőt. A 19. század közepén megjelent a templomokban és az iskolákban is. Szász falvakban a templomi és iskolai példa hatására fokozatosan megjelent a családi otthonokban. Nagykapusról (Nagy-Küküllő m., Copşa Mare) 1837-ből a templomi karácsonyfáról értesülünk. A barcasági Keresztényfalván (Brassó m., Cristian) 1889-ben az iskolások műsorukat a templomban felállított díszes fenyőfa mellett adták elő. Falusi szász családok körében a 20. század elején, de különösen az első világháborút követő évtizedekben általánosan elterjedt. Ebben az időszakban a barcasági Volkányban (Nagy-Küküllő m., Vulcan) az egyházatyák hozták az erdőből egy magas fenyőfát, amit

a templomban állítottak fel. Feleségeik almával, dióval, papírfüzérékkel és gyertyákkal díszítették. A Kóhalom melletti Kacán (Nagy-Küküllő m., Cața) a két világháború közötti időszakban szintén a templomban állították fel az erdőből hozott fenyőt. Az adventi időszakban a falu asszonyegylete gyűjtést szervezett, a bevételből előteremtett süteményekkel, édességekkel díszítették fel. A templomi karácsonyfa alá a gyülekezethez tartozó kisgyermekeknek ajándécsomagot készítettek, akik azt a lekipásztor által betanított betlehemes játék előadása után kapták meg. Szászpénteken (Kolozs m., Pinticu), Keresztényszigeten (Szeben m., Cristian), Petresen (Beszterce-Naszód m., Petriș) is az asszonyegylet tagjai gondoskodtak a fenyő feldíszítéséről és a gyermekek megajándékozásáról. Keresztényfalván a szülők az ajándékot a templomban felállított karácsonyfa alól nyújtották át gyermekeiknek (Schullerus 1926: 140, Zillich 1956: 135, Göllner 1987: 108–109, Pozsony 1997: 238–239).

Így történt ez Széken (Szolnok-Doboka m., Sic) is, ahogy Csorba János (szül. 1925) könyvében (*Bár emlékezete maradjon meg...*) olvashatjuk: „Estére templomba mentek, a gyermekeket kézen fogva az anyja vagy az apja vagy esetleg a bapó vitte a karácsonyfa alá. Ahun (a templomban – L. L.) nagy karácsonyfa volt feldíszítve, alatta nagy kosarakban csomag a gyermekek részire, akik abban a tudatban vették magukhoz, hogy az angyal hozta. Nem is sejtették, hogy a szülők már az ünnep előtt befizették az árat. Örömmel már hazafelé kibontva beszéltek egymás között, hogy mit hozott az angyal.” (Csorba 2001: 55.)

Aknasugatagról (Máramaros m., Ona Őugatag) került a németországi Freiburgba Kádár Éva (szül. 1968), aki 2014 nyarán családjá két generációjának karácsonyfájáról tájékoztatott: „Nagymamám Lesniczki Etelka az első világháború idején született sóbányász családban. Korán árvaságra jutott. Az 1930-as évek végén a gyerekeinek csinált karácsonyfát. Fenyőfa volt. Sok pénzbe került. Egy román parasztember jött, és bedobta a kerítésen belül összekötve a karácsonyfát az udvarba. Az 1970-es évek években tiltották, hogy kivágják a fákat, ezért titokban csinálták. Normálisan nem lehetett a piacon venni a Ceaușescu időkben. 1989-től már a piacon is lehetett venni Máramarosszigeten. Máramarosszigeten, Nagybányán, Kapnikbányán darabra árulták. A karácsonyfát fából volt, ebbe állították. A földre állították, az asztalra tették, akiknek alacsonyabb fájuk volt. Ne legyen görbe, egyenes, hiba nélküli, szép legyen, dísz a házban. Borzasztóan jó illatuk volt. Hideg szobába tettek, ahol nem tüzeltek. Csak a konyhában tüzeltek. Egész húsvétig eltartott. A nagymama mindent titokban csinált, azt mondta: hozza az anygalka. A gyerekek ne tudjanak semmit, csak lássák a szép fát. Karácsonyeste a katolikus pap tartott egy hittanórát, *Jézuskavarást* az 1970-es években. Énekeltünk a templomban kántálásokat, *Mennyből az angyalt*. Ez alatt díszítette fel a karácsonyfát a nagymama. Tíz dísz volt, szép gombácska, fenyőtoboz és gömbök. A gyertyatartó csíptetve volt, piros gyertyát tett bele. A jonatánalma piros, bordó volt. Kiválogatta, betette ládába. Könyv lapjai között volt aranyfüst, az almát bevonta vele, úgy nézett ki, mint egy valódi aranyalma. Cérnával megkötötte, a fára akasztotta. Szaloncukrot főzött: cukorszirup és őrölt dió, karamell szerű lett, lehetett vágni. Az egész faluban így főztek. Felvágta, selyempapírba csomagolta. Kivágta ollóval, mindkét oldalát bevágta ollóval, aztán sztanoli papírral is bevonta. Cérnával felkötötte. Kekszet is tett rá, saját sütésűt. Láncokat csinált, metál csövekből fűzért, a darabjai között papírvirág volt. A templomból hazajövet kész volt a fa, az anygalka hozta. Az ajándékok alatta voltak: háziruhácska, ott-honka, kötény, pizsama. Pénzt is adott a nagymama, 100 lejt. Amikor nagyobb lány lettem ruhaanyagot kaptam, amit megvarrattunk.

Édesapám a bútoripari vállalatnál dolgozott Máramarosszigeten, gépszerelő, karbantartó mechanikus volt. Édesanyám ápolónő volt a kórházban Sugatagon majd Szigeten. Édesanyám a karácsonyfára drágán becsempészett magyarországi szaloncukrot vett. Na-

gyon finomak voltak. Díszek, millió díszek üvegből, madárcák, figurák. Gyertya nem volt, félt a tűztől. Babát, társasjátékokat kaptam a szüleimtől karácsonyi ajándékba.

A máramarosi román családomnál nem volt karácsonyfa, annál sem volt, aki hozta nekünk. A tejet, tűzifát is ők hozták. A nagymama még komaságba is került velük, karácsonyra süteményt adott nekik.

A katolikus templomban Sugatagon volt karácsonyfa, Gindele plébános idejében minden padosornál a padok között két-két karácsonyfa állt. Körülbelül nyolc volt, nagy, egyszerű, díszítés nélküli fenyőfa, jó illatú. Kicsi karácsonyfa volt a jászolnál jobb oldalon az oltár előtt. Alatta volt a kicsi Jézus bölcsőben. Villanyégők voltak rajta. Az oltárokat is fenyőágakkal és krizantémmal díszítették.

A kommunizmusban a kultúrházban csináltak ünnepet: Moş Gerilă, Jégember ünneplésére került sor karácsony előtt. Összeszedték a gyerekeket, pirosba felöltözött ember jött, adott csokoládét, narancsot, banánt. Ez volt a Moş Gerilă, énekeltek neki a térről. A kultúrteremben volt egy feldíszített, nagy karácsonyfa, de arról nem volt szó, hogy ezt a Jézuska küldte az angyallal.

Mindenki karácsonyfája Sugatagon 1989 előtt nem volt. Utána van, a primária, a polgármesteri hivatal előtt. Magas, nagy, de nem olyan nagy, mint Szebenben.”

Hasonló módon emlékezett a vele készült interjúban a kommunista korszak romániai karácsonyaira Gottfried Habenicht (szül. 1934, Temesvár), aki 1957-től a bukaresti Folk-lór Intézet, 1974-től a freiburgi Künzig Intézet népzene kutató munkatársaként dolgozott: „Orosz mintára nem volt Jézuska, hanem Jégember, aki csak január elsején jött a gyerekekhez, ezért egy ideig megkísérelték, hogy fenyőfát az állami kereskedelembe csak a mi karácsonyi ünnepünket követően hozzanak a piacra. Ezt a kísérletet a fenyőfaárusítással idővel feladták. Mellesleg megjegyezve a románok karácsonyi és újévi népszokásai gazdagok, de a karácsonyfa számukra idegen, a falvakban nem terjedt el.” (Fendl 2010: 145–146.)

Kónya Ádám (1935–2008), a Székely Nemzeti Múzeum egykori igazgatója korábban a sepsiszentgyörgyi leánylíceum tanáráként karácsonyfát állított a diákotthonban. Így vallott erről a vele készült interjú során: „A karácsonyfaállítás volt a nagy produkcióm. Bentlakásban, 1959-ben. A leányiskolában tanítottam itt, Sepsiszentgyörgyön. Akkor jött be először az, hogy karácsony estére nem engedték haza a bentlakókat. S akkor én karácsonyfát állítottam.” (Gazda 2009: 90) A klerikális szimbólumként hivatalosan megbélyegzett karácsonyfa óriási felháborodást váltott ki a tanfelügyelőségéből.

Egy szatmári sváb család karácsonyfájáról képet alkothatunk Simon Wieland (szül. 1926, Szatmár m., Krasznabéltek/Bildeg/Beltiug) visszaemlékezéséből: „Gyermekkoromban szüleim délután már díszítették a karácsonyfát, amikor besötétedett. Minket gyerekeket előzőleg elküldtek a rokonokhoz vagy szomszédokhoz, így mi éveken keresztül nem tudtuk, hogy ebben az időben nálunk mi történik. A karácsonyi fenyőt szüleim az első szobába állították, szaloncukorral, papírcsillagokkal és színes gömbökkel díszítették, amelyeket akkor a városban vásárolhattak; mindig volt csillagszóró, amit ha meggyújtottunk, sok apró csillagot hullajtott. A csillagszórók nekünk gyerekeknek tetszettek, mert nagyon szépek voltak, de csak egypár darab volt belőlük, és ha elégték, többet nem tettek a fára. Mi gyerekek tehát a szomszédoknál vagy a rokonoknál voltunk, és türelmetlenül vártuk, hogy otthonról valaki jön, és hív minket. Idővel aztán legtöbbször az anyánk jött és mondta, mennünk kell, mert úgy látszik valamit tettek az első szobába. Amilyen gyorsan csak tudtunk, hazaszaladtunk, levetkőztünk, és lassan ünnepélyesen bementünk a szobába. Már égtek a gyertyák a fán, azt láthattuk kívülről is, az ajtó függönyén keresztül. De csak a szobában pillanhattuk meg a szépen díszített karácsonyfát, ami mindig olyan csodálatos érzés volt számunkra, de mindig, hogy az örömtől alig tudtunk lélegzetet venni. A fa alatt volt néhány ajándék, min-

denkinek valami. De előbb néhány karácsonyi dalt kellett elénekelnünk: *Stille Nacht, heilige Nacht...*; *Auf, ihr Hirten, von dem Schlaf, von dem Schlaf, laßt euch nicht lang sagen...* Ezeket a dalokat énekeltek a legtöbb sváb családban. Csak ezt követően jöttek az ajándékok: egyiknek csokoládé, másiknak egy pár új kötött zokni, a harmadiknak egy pár gyapjúkesztyű. Szóval mindenki kapott ajándékot, és örült neki.” (Stephani 1993: 50–51.)

Erdélyben a magyar örmények is december 25-én ünneplik a karácsonyt. A királyi udvarral, főúri családokkal üzleti kapcsolatban álló kereskedők, köztük a Habsburg Birodalomban átmenő kereskedelmet folytató örmények is, szerepet játszhattak a karácsonyfa elterjesztésében. Tarisznyás Györgyi 1943-ban szép leírását adta az örmények karácsonyfájának: „Körülbelül 30–40 éve van szokásban az örmény szertartású római katolikus családoknál a karácsonyfa-állítás. Örmény elnevezése: *Dzanti dzar* – születés fája. Dzəunt nagybetűvel írva a Karácsonyt is jelenti, így tehát értelme: karácsonyfa... Az erdélyi örmények karácsonyfájához igen sok kedves szokás fűződik. Ők is mint a magyarok, a gyermekek kedvéért állítják. Természetesen az angyalka hozza. Csengetésre az ajtók kinyílnak, és bevonul az aprónép, nagy az öröm és a meghatottság. Ott áll a csillogó fa, gyertyákkal, aranydió, mogyoró és süteménnyel díszítve. A fa alatt pedig ott fekszik az a baba, amelyet már levélben kért a Jézuskától a kislány, ott van a kisfiú számára egy katona vagy hintaló, ott fekszik a szép új ruha, cipő! Nagyon nagy az öröm! A fa február 2-ig áll a lakásban, akkor leszedik a gyerekek, a Jézuska pedig visszaviszi. (A szülők úgy tüzelik el, hogy a gyerekek ne vegyék észre.) A templomban nem állítanak sem Gyergyószentmiklóson, sem Szamosújvárt. A pesti egyházközség templomában, a bazilika baloldali kápolnájában sem áll fa. Ez a szokás a magyarságtól átvett, és még mindig nem általános, a szegény örmény családoknál még ma sem található meg. Ezek inkább csak kisebb célszerű ajándékokat adnak a gyermekeknek, de karácsonyfát nem állítanak.” (Tarisznyás 1943: 38–39.)

Bukovinából még a régi századfordulón Dévára települt magyaroktól jegyezte fel Makkai Endre: „A *karácsonyfa* még Andrásfalván megjelent. Mindig a nagy szobában helyezték el. A fa díszítésére régen piros almát, otthon süített, főleg szív alakú mézeskalácsot használtak. Volt, ahol szeletekre vágott sült krumplit aggattak a fára. Az üzleti díszek alkalmazása Déván kezdődött.” (Makkai–Nagy 1993: 74) Istensegítről írta az 1895-ben született Gáspár Simon Antal: „Ádám s Éva napja egész nap nagy a sürgés forgás. A lepén sütés, majorság vágás, siet mindenki, hogy mire megindulnak a gyermekek énekelni, minden el legyen végezve, még a karácsonfa es fel legyen rakva.” (Gáspár 1986: 70.)

Hadikfalváról Antal Béla könyvében olvashatjuk: „A karácsonyfa egyszerű és szép volt. Színes papírból és zabszalmából fűzért készítették. Almát és különféle cifra süteményt, lisztbe mártott diót raktak a karácsonyfára. Kis színes gyertyácskákat is tettek rá. Az egyszerű ajándékot, amit a szülők előre megvettek nem a karácsonyfa alá tették, hanem az asztal alá helyezték illatos szénába, ami a betlehemi kispászolt jelképezte. Az ajándék egy kis meleg sapka, cipőcske, falovacskaszekérrel vagy kiskutya. Aztán még diót, almát, aszalt szilvát, »kockaméz« (kockacukrot) is ajándékoztak a gyerekeknek.” (Antal 2000: 115–116.)

A moldvai magyarok csak az 1950-es évek második felében ismerkedtek meg a karácsonyfával. Pusztinán (Bákó m., Pustiana) adatközlőm, Bartos Margit (szül. 1941) tájékoztatása szerint az 1940-es években született gyerekek még nem kaptak karácsonyfát. Ez a karácsonyfa nélkül felnőtt generáció a gyerekei számára az 1960-as, 70-es években már állított cukorral, almával, körtével, dióval, piskótával, nápolyival díszített fenyőfát. Az utóbbi három évtizedben már nem hiányozhat a karácsonyfa egyetlen olyan moldvai magyar házból sem, ahol gyermekeket nevelnek. Ezzel szemben adatközlőm, Estyók Anti (szül. 1951) azt állította, hogy Lészpeden (Bákó m., Lespezi) már az 1910-es években volt fenyő karácsonyfa. (Korainak tartom.) *Nádméz* (kockacukor), gyertya, alma, dió volt rajta.

A tisztaszobába tették, talpat csináltak neki. Vízkeresztig állt a szobában. A házszentelésig (január 2–6. között van) nem szabad lebontani. Magyarfaluban (Bákó m., Unguri) a karácsonyfa csak az 1989–90-es rendszerváltás után honosodott meg. Első ízben a plébános állított karácsonyfát, innen terjedt el a gyermekes családok otthonaiban. A mai helyzetről, karácsony szenedeje (december 24.) eseménysoráról Iancu Laura tudósított: „A sötétedést követő tisztálkodás után a családtagok magukra öltik az ünneplő ruhát, és az éjjeli miséig beszélgetéssel, televízió nézéssel töltik el az időt. A kisgyermekes családok ekkor várják a Moș Crăciun-t [Őreg Karácsony, rom.], azaz az ajándékokat osztogató Télapó érkezését. Közel két évtizede már a magyarfalusi karácsonyi éjszakát is átvilágítja a karácsonyfa fénye, amit a gyermekek és a fiatal lányok díszítenek fel.” (Iancu 2011: 44.)

Karácsony-Molnár Erika gyűjtése szerint Lészpeden már az 1940-es években volt olyan család, ahol állítottak karácsonyfát. Zöld János (szül. 1936) két generáció karácsonyfáját idézte fel: „Akkor tettek cukrokat, szép képecskéket, papírt, Mária, Jézust, s József, s Szent Antal képit. Tettünk rá bonbonyerokat, édességeket. A diót megkésztettük, szép papírokba belé, fényes papírokba köttük fel, almát is köttük fel. Mindegyik látta, hogy készítették, nem volt titok a kicsiknek sem. Gyertyákat tettek, fényes dolgokat eresztettek le, pántlikákat. Tettünk mint mikor havaz a fára, vátát (vattát). Édesapám mondta: Ne, hogy pilinkézik rá, hogy havaz, reáhavazott a karácsonyi fára! Akkora fát állítottak, hogy elért a földtől föl, »bagdadi-ág« (mennyezetig). Tetejébe szép fényes, hegyes valamit, csillagokat vagy négyet. A mikor gyerekeim voltak, akkor csináltam. Vettem karácsonyi fát is. Jézuskát, angyalkát tettem alája, szalmába. Mutattam: ne, Jézuska, meg van születve.” (Karácsony-Molnár 2010: 136.)

Bogdánfalván (Bákó m., Valea Seacă) Erdei Péter (szül. 1924) emlékezett a karácsonyfára: „Csántuk karácsonyfákat, a fenyőfát felkészítettük szépen, sz tettük Krisztusnak képit oda, erősen szerették a gyermekek... Nálam, mikor gyermekek vótak ezek a zén gyermekeim, akkor csántam karácsonyfát, met ők kellett nézzék.” (Fazekas 1997: 325–326.)

A *Magyar Néprajzi Atlasz* VIII/533. térképlapja az álló fenyőkarácsonyfa előtti formák (karácsonyi zöld ágak) elterjedtségét mutatja be, így ez a 2/29. számú osztrák térkép párja. Utóbbi a karácsonyi zöld ág öt-, a magyar atlasz nyolc formájával foglalkozik. Közülük a száraz ág, a muskátli, mályva, és a rozmarin csak a magyar atlaszban szerepel, a függő fenyő, boróka, a kőkény, a fagyöngy és a nem fenyő örökzöld ág mindkettőben. Első ránézésre is feltűnik, hogy ezek a régi formák Ausztriában néhány jól körülhatárolható területre korlátozódnak, a magyar atlasz szerint viszont teljesen kitöltik a Kárpát-medencében a központi magyar néptömb lakóhelyét. Keleten (Erdélyben és Moldvában) csak néhány szórvány előfordulásukat dokumentálták. Dunántúlon a függő fenyő vagy fenyőgally karácsonyfa volt a domináns.

Erdélyben két jel uralkodik a térképen: emlékezet óta kizárólagos forma az álló fenyő és a 20. században megjelenő álló fenyő előtti más formáknak nincs emléke. A függő fenyőt vagy fenyőgallyat a székelgyöldi Csikkozmásról (Cozmeni), Kovászánáról (Covasna) és a moldvai Gajcsánáról (Găiceana) jelzi a térkép. Tótiban (Bihar m., Täuteu) a fagyöngy, Désagnán (Szolnok-Doboka m., Ocna Dejului), Olthévízen (Nagy-Küküllő m., Hoghiz), Lészpeden (Bákó m., Lespezi) és Felsőrekecsinben (Bákó m., Fundu Răcăciunu) a tuja, bukszus, puszpáng, cédrus, leander vagy más örökzöld (nem fenyő) ág volt az álló fenyőkarácsonyfa előzménye.

Betelepült katolikusok honosították meg a karácsonyfát Dunántúlon kívül a Tiszazugban, a helyi katolikusokkal együtt a Bodrogközben. A térkép jeleinek gyakorisága szerint a helyi katolikus kisebbség játszott döntő szerepet a karácsonyfa meggyökerezésében mind a négy nagytájunkon, sőt még a bukovinai Andrásfalván (Măneuti) is. Moldvában Lészpeden (Lespezi) a (katolikus) egyház, Tatrosón (Târgu Trotuș) a helyi (katolikus) gazdaréteg honosította meg. Erdélyben is ez a réteg látszik a legaktívabb kezdeményezőnek

a karácsonyfa-állításban. Erdély két kutatópontján ábrázolják ebben a szerepkörben a katolikus katonákat: Feketelakon (Szolnok-Doboka m., Lucu) az iskolával együtt, Rétyen (Háromszék m., Reci) a helyi katolikus kisebbséggel együtt a karácsonyfa meghonosítói.

A vártnál jelentősebb szerepet vitt a karácsonyfa meghonosításában a helyi gazdareteg, különösen a Dél-Alföldön (Bácska, Bánság), de szórványosan a Dunántúlon, a Kisalföldön, a Felvidék északkeleti részében, a Tiszántúlon és Erdélyben, sőt Moldvában is. Ugyanígy kezdeményezők voltak szórványosan az egész magyar nyelvterületen a helyi iparosok, akik nem csupán a saját házuknál, hanem az iparos olvasóköri körökben is állíthattak karácsonyfát.

Magyar katonáink a császári és királyi közös ezredekben osztrák katonatársaitól is megismerhették a karácsonyfát. Havadon (Maros-Torda m.) id. Ozsváth Sándor említtette, hogy ő először 1908-ban látott karácsonyfát a marosvásárhelyi 9-es huszárak laktanyájában, ahol az ezredes rendezte a karácsonyfa-ünnepélyt, meg is ajándékozta a legénységet (Makkai-Nagy 1993: 152). Hozzájárult népszerűségéhez az első világháború, ahol sok esetben osztrák és német katonákkal együtt teljesítettek frontszolgálatot (pl. az Északkeleti-Kárpátokban, Galíciában, Erdélyben, Romániában, Szerbiában és az olasz fronton is). Viski Károly írta a *Magyar Nyelvőr*-ben, 1919-ben: „A német ember – így mutatják képes újságjai – még a lövészárokból is gyűjt két-három araszos karácsonyfát; a magyar paraszt tudtommal sehol.” (Viski 1919: 70) Katonáink a királyi honvéd gyalogezredekben, -huszárezredekben, a császári és királyi közös ezredekben 1914-től négy alkalommal is a frontkarácsonyfa alatt ünnepeltek. Az első világháború idején közkatonáink tekintélyes részének a karácsonyfa újdonságot jelentett, otthon legtöbbjük családjában még nem találkozott vele. A magyar királyi székesfehérvári 17. népfelkelő gyalogezred katonái is karácsonyfával ünnepeltek az erdélyi hadműveletek során a Gyimesi-szorosban: „1917. december 24-én, a szent karácsony estét ezen helyzetben ünnepli az ezred. Az I. és II. zászlóalj karácsonyfája a gyimesbükki pályaudvar fölött a hegyoldalban állott, egy 6-8 méter magas élő ősfenyő, melynél a két zászlóalj tisztjei és legénysége gyülekezett, élükön Urváry ezredes ezredparancsnokkal. Weszelowszky táborigazgató beszéde közben apró villanykörték gyulladtak ki, amelynek hatása alatt gyönyörűséges templommá varázsolódott meghatódott népfelkelőink szívében a Gyimesi szoros... A III. zászlóalj fenn a Mt. Palosu 1189-es kúpon ünnepelte a szent estét. Amikor a sötétség beállt, a legmagasabb fenyőfán kigyúltak a villanylámpák. Alighogy felhangzott a magyarok éneke, az oroszok elhagyva állásaikat, hosszú sorokban jöttek, s ők is körülállták a palosui karácsonyfát.” (Sipos 1937: 38, 91, 162, 228)

A karácsonyfával könyvtárnyi szépirodalmi alkotás, elbeszélés, vers foglalkozik. Közülük néhányat érintek, erdélyi szerzők műveit. Benedek Elek (1859–1929) 1889-ben egy karácsonyfa alakú könyvvel lepte meg az angyalt váró gyermekeket (Nagy 1994: 5). Ötletes és nevelő célzatú írásokkal teli „karácsonyfáját” ezzel a versikével ajánlotta olvasóinak:

Fiúk, lányok, örüljetek:
Megérkezett a könyvetek!
Olyan, mint egy karácsonyfa,
Képpel, verssel telenyomva.

Karácsonyfa a külseje,
Kép, versike a belseje...
Fiúk, lányok, forgassátok,
Versikéket olvassátok!

No, illet még én sem láttam,
Pedig sok várost bejártam:
Karácsonyfa körös-körült,
De nem az erdőből került.

Karácsonyfa, karácsonyfa!
Áldott legyen, aki hozta!
Kis Jézuskát köszöntésért,
S máskor is hoz könyvet néktek!

Cs. Szabó László (1905–1984) *Karácsonyi oroszlánok* című elbeszélésének cselekménye: *Történi Kolozsvárott, 1913-ban*. Tehát az író gyermekkorában, amikor karácsony előtt: „Csilingeltek a szának a Jókai utcában, egyik pokrócos embert vitt, a másik fűrészelni való fát. De volt egyen karácsonyfa is, gúzsba kötve.” A kisgyermeknek a családban: „Este azt mondják, hogy angyal hozta, csak ki kellett tární az ablakot. Látod, meg is repedt az egyik üveg, odacsapott a szárnyával. Tavaly más is történt szentestén. Tele volt ezüstporral Elemér, a harmadik fiú vállá. Hozzáért az angyal, mondták, mert útban állt, nem tudta tőle letenni a fát. Egy szót se szólt a fiukhoz, csak arrébb intette, az ő ujjáról szóródott vállára az ezüstpor.” Karácsonyeste végre: „Két ajtón keresztül behallatszott a nappaliból az angyalcsemetés, mondd el szépen a Miatyánkot! Elmondta gyorsan... Már indult a végszavaknál, ő ment elől, ágaskodni kellett a kilincstért, olyan magasra szerelték a nappali szoba ajtaján. Mennyezetig ért az égő karácsonyfa, eltakarta nagyta könyvszekrényét, csak a kétszárnyú üvegajtaján csillámló gyertyák tükörképe árulta el, hogy ott lappang az illatos ágak mögött... Mindenki őt nézte. Elfogta a szégyenkezés, messziről próbálta kitalálni gyertyafénynél, hogy mi az övé a kerek asztalon s a fa alatt. Megismerte a nagy kék albumot a Gibbon könyvesbolt kirakatából, a vérépítőt a múlt héten látta Schuster Emilnél a főtér sarkán. No gyere már közelebb! Övé volt a földgömb is, nagymama angyala hozta.” (Cs. Szabó é. n.: 81, 85)

Nyírő József (1889–1953) *Az én népem* című regényében a székelyföldi falu református papja a havasokból kap karácsonyfát: „Pénteken a vén pásztor is leereszkedett a havasról, és este bezörgetett a pap kapuján. Havas fenyőfát hozott a hátán.

– Hol jár ilyen későn? – lepődött meg a pap.

– Az ünnep miatt be kelle, hogy jöjjenek! – rázta le magát a havat Álózi bá. – Legalább egy szál gyertyácskát gyűjtanom kéne a szent estén!... Gondoltam, ha már erre járok, legalább benézek a tiszteletes úrhoz is, s hogy üres kézzel ne jöjjenek, ezt a fenyőcskét lecsapám a lábáról, hogy legyen a gyermekeknek karácsonyfájuk!...” (Nyírő 1936: 216)

Fodor Sándor (1927–2012) elbeszélésének (*Fehérfenyő*) főszereplői a csíktapolcai kis Orbán-fivérek, karácsonyra csomagot szeretnének küldeni frontkatoná edesapjuknak a Don- kanyarba. A rávalót a Harom alatti Nagyerdőn kivágott fehérfenyőkből akarják előteremteni, amelyeket Csíkszeredán adtak volna el. Kivágták a hat karácsonyfának való szép fehérfenyőt, de az erős hideg, a fagyos szél, a nagy hó, a sötétedés miatt képtelenek voltak hazacipelni, egyenként elhagyták őket az úton. A gyermeki szeretetből fakadó terük meghiúsult (Fodor 2006: 32–41).

A karácsonyfa-motívum megjelenik az erdélyi magyar költők műveiben is. Reményik Sándor (1890–1941) *Karácsonyfapiac* című versének a nagyhavas rengetegében kivágott, szekérral Kolozsvárra vitt karácsonyfája így énekel:

Ha szűk szoba: hadd legyen szűk szoba.

A szűk szobában is terem öröm,

Gyúl apró gyertya ínség éjjelén,

Ó csak ne legyen sorsom bús közöny,

Ó csak legyen a fény forrása én,

Apró gyermekek bálványozott fája,

Én az idegen, én a jövevény.

Égő fenyőfa, égő áldozat,

Akit az Isten ősi otthonából

Emberek örömeire elhozat.

Csak rajzolódjék mélabús árnyékom

S imbolygjon a szűk szobák falán.

Mindegy, hogy mi lesz velem azután.
(Kolozsvár, 1921 karácsony)

Dsida Jenő (1907–1938) versének tartalma nem mond ellent címének (*Itt van a szép karácsony*):

Itt van a szép, víg karácsony
Élünk dión, friss kalácson:
mennyi finom csemege!
Kicsi szíved remeg-e?

Karácsonyfa minden ága
csillog-villog: csupa drága,
szép mennyei üzenet:
Kis Jézuska született.
(1929)

Románia börtöneiben 1956 után a rabok papírt nem láthattak, egy kis darab papírért is súlyos büntetés járt. Bebörtönzött költőink fejbe írták verseiket, mondták el jó memóriájú rabtársaiknak, akik bevették, megőrizték a versek szövegét. Páll Lajos költő (1938–2012) ötvenhatos versét (*Karácsonyfák*) így rögzítette cellatársa, Varga László (Varga 1998: 78):

Lám, még meg se nőttünk,
már kivágtak minket,
faggyal dacolókat,
fiatal fenyőket.

Nekünk a sors adta,
ez legyen végzetünk.
Nekünk a harc adta
örökzöld levelünk.

Lám, még meg se nőttünk,
már kivágtak minket,
két nap boldogságért
fiatal fenyőket.

Erdélyben, ahol a karácsonyfa későn terjedt el, a *karácsonyfa* szót nem *Weihnachtsbaum* jelentésben használták először, hanem *karácsonyi hírlapmelléklet*, alkalmi használatú, másodlagos jelentésben (Szabó T. 1993. VI: 172–173). Petelei István, a *Kolozsvár* szerkesztője 1887-ben írta Szilágyi Sándornak: „Nagyságos Uram! Kérem írjon egy araszos cikket a karácsonyfámra.” (Bisztrai 1980: 136) Egy ilyen „karácsonyfa” szépirodalmi megjelenítésével találkozunk Krúdy Gyula (1878–1933) *Az ügynök karácsonya* című novellájában, ahol a kávéházban az ügynök: „mérgesen dobta a földre a képes újságot, amelynek első oldalán egy angyal fenyőgallyat tartott kezében.” (Krúdy 1984: 137) A szerkesztőségekben akkor még író-, költőjelöltek vagy valóságos írók és költők dolgoztak, akik a karácsonyi szám készítése miatt szenteste nem lehettek otthon a családi karácsonyfa alatt.

Rómában a Szent Péter-templom előtti téren felállított életnagyságú, sokalakos jászol mellett ott áll a karácsonyfa is, amit minden évben más ország ajándékoz a Vatikánnak. A harmadik évezred első vatikáni karácsonyfáját Románia ajándékozta, a székelyföldi Gyergyótölgyesről. A Szent Péter téren 2001-ben felállított, 21 méter magas jegenyefenyő feletti magyar büszkeségünket beárnyékolta az a bizánci mohóság, ahogy a román ortodox egyház és a román politika kisajátította a székelyföldi erdőből történt ajándékozás emberi érzeit, örömeit. Az ezzel kapcsolatos problémákat cikkében Botos László összegezte: „A valamikor szintiszta magyar, ma egyharmad arányban magyarok lakta Gyergyótölgyes római katolikus és protestáns papjainak és híveinek nehezen gyógyuló lelki sebeket okozott, ami ezután következett... Kivágták a kiszemelt fát, amelyet aztán jól megtervezett ceremóniával felszentelt és megáldott a Hargita és Kovászna megyei – néhány évvel ezelőtt Csíkszeredába betelepített – ortodox püspökség elöljárója. A római katolikus és protestáns egyház

papjai közül senki sem kapott meghívást, így egyikük sem találta ildomosnak megjelenni a karácsonyfa megáldásán, noha lelkükben végigkísérték az útját a Vatikánig. A kivágott fa helyére az ortodoxok keresztet állítottak, és azt felszentelték, egyben „jó jelnek” minősítették. A tölgyesiek azon kérdésére, hogy miért nem lehetett legalább egy magyar Miatyánkot elmondani a karácsonyfa megáldásánál, a jelen lévő román »ceremóniamesterek« azt a választ adták, hogy a Hargita megyei prefektúra (kormányképviselő) irányít mindent, s nem sérthetik meg az előírásokat. A tölgyesi és környékbeli magyarok számára nem elfogadható a magyarázat, szerintük az ortodox egyház és a román hatalom kisajátító, kizorító gesztusa nem szolgálja a megbékélést és az okumené szellemét. Emiatt a tölgyesi és környékbeli magyarok számára nem jelenthet jó jelt az ezeréves határtól mindössze egy-két kilométernyire, az innenső oldalon, a Csutakos nevű erdőrészen állított ortodox kereszt... A kivágás után 21 méter hosszú karácsonyfa mellett kéttucatnyi kisebb fát is küldtek a Vatikánba, a pápai lakosztályban és a kihallgatási teremben is gyergyótölgyesi karácsonyfákat állítanak. Az óriásfenyő vatikáni felszentelésénél a tervek szerint jelen lesz Ion Iliescu román államfő, aki a saját bevallása szerint szabadgondolkodó.” (Botos 2001: 1)

Az erdélyi karácsonyfa kapcsán meg kell említeni, hogy a fenyő a kalotaszegi, székelyföldi lakodalomnak, a székelyföldi halott lakodalmának is rítuseszköze. Erre a szerepére Kalotaszegről már Jankó János utalt (Jankó 1892: 152), Fél Edit és Hofer Tamás a kalotaszentkirályi kelengye bemutatása során így írt róla: „...A lakodalomba a rokonasszonyok kalács- és sütemény-ajándékkal érkeznek: fejükön hozzák kerek kosárban, amelybe kis fenyőfát, *termőágot* (életfát) szúrtak.” (Fél–Hofer 1970: 17) A kelengyének a menyasszonyos háztól a vőlegényes házhoz történő szállításáról (*átvitel*) megtudjuk: „Az elszállításra két fogat áll elő. Az elsőbe hat ökör van fogva. Mindhárom pár jármába, a középső járomszeg mellé embermagasságú, szép növésű fenyőfa van ütve. Különösen az első díszes: kifűjt tojásokkal, pattogatott kukoricával és színes láncokkal rakva. Ezt a gazdagon díszített fenyőfát a vőlegény háza előtt hosszú póznára erősítve kitűzik, s egy hónapig ottmarad. Magán a szekéren a négy lócs mellé ütnek egy-egy fenyőfát, szintén füzérekkel díszítve. Közéjük rakják fel a ládat s arra a párnákat... A másik kocsit lovak húzzák. A lócs mellé ott is felcifrázott fenyőfák vannak ütve... Erre a kocsira a fiókos sublót teszik fel...” (Fél–Hofer 1970: 32–33) Az ajándékvitelről, ágyvitelről Bánffyhunyadon a kolozsvári Dunky fivérek 1895-ben fényképeket készítettek, amelyeken jól látszik a lakodalmi fenyő (Fél–Hofer 1970: 1, 11. ábra). A budapesti Néprajzi Múzeum fotótárában őrzött felvételek több kiállításon, kiadványban is szerepeltek (Fogarasi 1994: 22; 1996: 72. kép). A fenyő szerepét az erdélyi átmeneti rítusokban Pozsony Ferenc érintette (Pozsony 2008: 13–52), Balázs Lajos több tanulmányában, könyvében is mintaszerűen bemutatta, elemezte (Balázs 1976: 142–146; 1994a: 81–86; 1994b: 89–90, 127–134, 245–248; 1995: 141–142; 2008: 62–72; 2012: 161–174).

SZAKIRODALOM

ANTAL Béla

2000 *Emlékek a hadikfalvi székelyek életéből*. Bonyhád.

BALÁZS Lajos

1976 A csíkszentdomokosi lakodalmi perec. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 142–146.

- 1994a A lakodalmi fenyő erotikus szimbolikája. In: Keszeg Vilmos – Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 81–86.
- 1994b *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalmom Csíkszentdomokoson.* Kriterion Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 1995 *Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Kriterion Könyvkiadó, Csíkszereda.
- 2008 A fenyőág a sorsforduló rítusokban. In: Pócs Éva (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór” konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én.* L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 62–72.
- 2012 *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- BARABÁS Jenő (szerk.)
1988/1992 *Magyar Néprajzi Atlasz.* I–IX. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BARABÁS László
1998 *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2000 *Aranycsittkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2006 *Aranycsittkók nyomában.* In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére.* Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 151–158.
2009 *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken.* Marosvásárhely.
- BÁNYAI Jenő
1996 Az erdélyi és az alföldi baptista misszió kezdeti korszaka. *Theológiai Szemle* IX. (1–2) 26–37.
- BISZTRAI Gyula (sajtó alá rend.)
1980 *Petelei István irodalmi levelezése.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- CSETE Balázs
1960 Karácsonyi és újévi népszokások a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* V. (1) 122–134.
- CS. SZABÓ László
é. n. Karácsonyi oroszlánok. Történik Kolozsvárott, 1913-ban. Karácsonyi történet. Háy János (összeáll.): *Magyar írók novellái.* Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 80–89.
- FAZEKAS M. Izabella
1997 Az egyházi év ünnepei Bogdánfalvában. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 324–341.
- FARAGÓ József
1947 *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson.* (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 8.) Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézete, Kolozsvár.
- FENDL, Elisabeth
2010 Im Gespräch mit Gottfried Habenicht. *Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde* LI. 127–164.
- FÉL Edit – HOFER Tamás
1970 A kalotaszentkirályi kelengye. *Néprajzi Értesítő* LI. 15–36.

FODOR Sándor

2006 Fehérfenyő. Erdélyi karácsony. In: Hunyadi Csaba Zsolt (vál. és szerk.): *Erdélyi antológia*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 32–41.

FOGARASI Klára

1994 *Családi körben. Fotográfiák a századelő Magyarorszájáról a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményéből*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

1996 *A régi világ falun. A századfordulót követő évtizedek fotográfiái*. Helikon Kiadó, Budapest.

GAZDA Enikő

2014 *Karácsonyfa a 19. század végén Háromszéken*. Kézirat. A Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár. Lelt. sz.: 2014. 2.

GAZDA József

2009 Kónya Ádám halálára... *Honismeret* XXXVII. (1) 89–93.

GASPÁR Simon Antal

1986 *Az én szülőföldem a bukovinai Istensegítség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GÖLLNER, Carl

1987 *Im Kreislauf des Jahres. Historisches Brauchtum der Siebenbürger Sachsen*. Kriterion Verlag, Bukarest.

HORVÁTH István

1980 *Magyarózdai toronyaljja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról*. Helikon Kiadó, Budapest.

IANCU, Laura

2009 *Jeles napok, ünnepek, ünnepi szokások a moldvai Magyarfalun*. (Kisebbségkutatás könyvek.) Lucidus Kiadó, Budapest.

ISTVÁN Lajos

1994 *Jeles napok Korondon*. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1994*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 228–250.

JANKÓ János

1892 *Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány*. Athenaeum, Budapest.

KARÁCSONY-MOLNÁR Erika

2003a *A karácsonyi ünnepkör szokásai Gyimesben*. In: Gaál Attila (szerk.): *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXV*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 95–116.

2003b *Jeles napi és ünnepi szokások Gyepécén, Kostelegen, Magyarcsügésen*. In: Tomisa Ilona (szerk.): *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldova határán*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 55–103.

2010 *Adventi szokások egy moldvai településen, Lészpeden*. In: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Gerhardus Kiadó, Szeged, 125–138.

KRAUSS, Friedrich

1986 *Nordsiebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*. Wien.

KRÍZA Ildikó

2007 *Az ajándékot hozó aranycsitkó*. *Ethnica*. IX. (2) 55–56.

KRÚDY Gyula

1994 *Az ügynök karácsonya*. In: Urbán László (vál. és szerk.): *Karácsonyi legenda. Válogatás magyar szerzők karácsonyi írásaiból*. Magyar Könyvklub, Budapest, 136–140.

LAUFFER, Otto

1934 *Neue Beiträge zur Geschichte des Weihnachtsbaumes*. *Zeitschrift für Volkskunde* XLIV. 233–243.

MAKKAI Endre – NAGY Ödön

1993 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XX.)

Magyar Néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest.

NAGY Balázs

1994 Karácsonyfa régen és ma. *Háromszék.* 1994. december 23. 5.

NAGY Olga

1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.

NAGY Ödön

2000 Jeles napok. In: Nagy Olga (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 321–342.

NYÍRŐ József

1936 *Az én népem.* Révai Kiadás, Budapest.

OLOSZ Katalin

2003 *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

POZSONY Ferenc

1997 *Az erdélyi százszok jeles napi szokásai.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

1998 *Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2008 A népszokások tárgyai. In: Pócs Éva (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór” konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én.* L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 13–52.

PÓCS Éva

1965 A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. *Néprajzi Közlemények* X. (3–4)

2008 Vízkereszt és Szent György napja Gyimesközéplokon. In: Pócs Éva (szerk.): *„Vannak csodák, csak észre kell venni.” Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I.* L'Harmattan, Budapest, 163–181.

RAVASZ László

1992 *Emlékezéseim.* Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

SCHULLERUS, Adolf

1926 *Siebenbüfisch-sächsische Volkskunde im Umriß.* Leipzig.

SIPOS Gyula

1937 *A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története.* Csitáry Nyomda, Székesfehérvár.

STEPHANI, Claus

1993 *Sathmarschwäbische Lebensgeschichten.* Elwert, Marburg.

SÜTŐ András

1972 *Anyám könnyű álmot ígér. Naplójegyzetek.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

SZABÓ T. Attila

1993 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* VI. Kriterion Könyvkiadó – Akadémiai Kiadó, Bukarest–Budapest.

SZÁSZ Károly

1896 A régi s a mai karácsony-este. *Vasárnapi Ujság* XLIII. (52) 865–866.

SZÉKELY Ferenc

1998 *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

SZIGETI Jenő

2005 Az újprotestáns egyházak kialakulása a XIX. században Erdélyben és a Partiumban. In: S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. 7/1. Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 301–310.

TARISZNYÁS Györgyi

1943 Örmény karácsony. Egyetemio Nyomda, Budapest.

VARGA László

1998 *A fegyencélet fintorai. Románia 1956 után*. Püski Kiadó, Budapest.

VÁMSZER Géza

1940 *Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórvány*. Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár.

VISKI Károly

1919 Karácsonyfa. Két újkori szó. *Magyar Nyelvőr* XLVII. 70–71.

WLISLOCKI, Heinrich von

1893 *Volks Glaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen*. E. Felber, Berlin.

ZILAHY Lajos

1994 Orosz karácsony Párizsban. In: Urbán László (vál. és szerk.): *Karácsonyi legenda. Válogatás magyar szerzők karácsonyi írásaiból*. Magyar Könyvklub, Budapest, 178–185.

ZILLICH, Heinrich

1956 Weihnachtsbäuche in Siebenbürgen. *Südostdeutsche Heimatblätter* V. München, 134–139.

POMUL DE CRĂCIUN ÎN TRANSILVANIA, MOLDOVA ȘI BUCOVINA

În Transilvania pomul de Crăciun s-a răspândit doar în a doua parte a secolului al XIX-lea, ca o influență germană, apoi a devenit un element general în secolul XX. La mijlocul secolului al XIX-lea a apărut și în bisericile și școlile luterane ale sașilor. Drept urmare a ajuns să fie folosită în satele săsești, în casele familiale. Totodată în naturalizarea și popularizarea pomului a avut un rol important și nobilea maghiară. În zonele rurale, de regulă, s-a răspândit sub influența orașenilor, a burghezimii, într-o primă fază în casele notarilor, dascălilor, negustorilor, apoi la gospodarii mai înstăriți ai satului. Familiile mai sărace nu au avut pom de Crăciun nici în perioada interbelică. Pomul și darurile de Crăciun au fost aduse de către inger. În satele maghiare din Bucovina pomul de Crăciun a apărut deja la sfârșitul secolului al XIX-lea. Maghiarii din Moldova au cunoscut pomul de Crăciun doar în a doua parte a anilor 1950. Există o bibliotecă întregă de opere literare, nuvele, poezii despre pomul de Crăciun, iar lucrarea de față menționează câteva dintre ele, creații ale unor scriitori și poeți transilvăneni.

THE CHRISTMAS TREE IN TRANSYLVANIA, MOLDAVIA AND BUKOVINA

The Christmas tree began to spread in Transylvania through German influence in the second half of the 19th century; it became commonly used in the 20th century. At the middle of the 19th century it appeared in the Lutheran churches and schools of the Saxons. Through them it appeared in the Saxon villages and homes as well. The Hungarian noble families of Transylvania played an important role in establishing and spreading the Christmas tree. In most rural regions it spread through the influence of the city dwellers and citizens, first among the village notaries, teachers,

merchants, and later among the wealthier peasants. The poorer families had no Christmas trees, not even between the two world wars. The Christmas tree and the present were brought by the angel. In the Hungarian villages of Bukovina the Christmas tree appeared at the end of the 19th century. The Hungarians in Moldavia could know the Christmas tree only in the second half of the 1950s. Countless belletristic works, stories and poems are about Christmas trees. Some works of Transylvanian writers and poets are mentioned in this study as well.

KÉPEK

1. A fényképész kislánya, Gere Lujza a karácsonyfa alatt, Sepsiszentgyörgyön a 19. század végén
(Gere István felvétele. A Székely Nemzeti Múzeum fotótára, lelt. sz.: Neg-53-13)

2. A fényképész gyermekei, Jenő és Lujza a karácsonyfa alatt, Sepsiszentgyörgyön a 19. század végén
(Gere István felvétele. A Székely Nemzeti Múzeum fotótára, lelt. sz.: Neg-53-10)

3. Korsóba állított, szaloncukorral díszített karácsonyi ág. Hosszúmező (Máramaros m., Câmpulung la Tisa) (Dincser Oszkár felvétele. Néprajzi Múzeum, Budapest, lelt. sz.: F. 89074)

4. Fővenyessy Bertalan, a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanára családjával a karácsonyfa mellett az 1930-as években (Fővenyessy Bertalan felvétele. A Székely Nemzeti Múzeum fotótára, lelt. sz.: Neg-69-9)

5. Benedek Elek könyvének címlapja, 1889

6. Karácsonyfa. Nyárszó, Kolozs m. (Kresz Mária felvétele, 1969. Néprajzi Múzeum, Budapest. F.233788)

7. A karácsonyfa díszítése szaloncukorral. Nyárszó, Kolozs m.
(Kresz Mária felvétele, 1968. Néprajzi Múzeum, Budapest. F.224876)